

Therapie per post

Een chronologische analyse van de ongepubliceerde correspondentie tussen Frederik van Eeden en Johan Borgman

Door: Matti Gortemaker*

Met bewondering heb ik Uw "Paul's ontwaken" gelezen, m'n sympathie voor U is daardoor in hooge mate gerezen; ik voel U in dat boek als een zuiver religieus wezen, dat gelooft in 'n waarachtig voortbestaan na den stoffelijken dood, ik denk me U intuïtief als een spiritualist in den goeden zin.¹

Zo begint de brief die Frederik van Eeden op dinsdag 12 januari 1915 ontvangt van de jonge Groningse dichter en schrijver Johan Borgman. Borgman is zeer onder de indruk van de biografie die Van Eeden schreef over zijn zoon Paul, die in 1913 op vierentwintigjarige leeftijd overleed. Borgman is geraakt door de inhoud van *Paul's ontwaken* en heeft het gevoel dat er sprake is van een zielsverwantschap tussen hem en Van Eeden: Van Eeden is voor hem een 'geestelijke vader'.

Hoe sterk is deze zielsverwantschap tussen Borgman en Van Eeden? De één is een jonge twintiger die probeert carrière te maken in het dichten, de ander een twee keer zo oude, gevierde auteur. In dit artikel worden acht brieven uit respectievelijk 1915 en 1919 besproken die afkomstig zijn uit het correspondentiearchief van Van Eeden. De brieven zijn allemaal geschreven door Borgman – de antwoorden van Van Eeden zijn jammer genoeg niet gevonden. De aandacht gaat uit naar de jonge dichter die worstelt met zichzelf en zijn onstuimige gevoelsleven, en de rol die Van Eeden speelt in Borgmans ontwikkeling.

De afzender: Johan Borgman

Johan Borgman (1889-1976) is vijftientig jaar oud wanneer hij het eerste contact legt met Frederik van Eeden. Hij is dan al zeven jaar actief in het literaire circuit. Reeds op zijn achttiende ziet hij zijn gedicht 'De dood is nu nabij; de nacht is daar' in januari 1908 in de tijdschriften *Europa* en *De Beweging* geplaatst, in datzelfde jaar gevolgd door publicaties in *Nederland* en *Groot Nederland*. Vanaf 1909 verschijnen er regelmatig gedichten (en zelfs een kort verhaal) van Borgman in *De Nieuwe Gids*² en een jaar later publiceert uitgeverij Meindert Boogaerdt zijn prozadebuut *Doodsschaduw en lichtlijnen* (geschreven onder het pseudoniem Yszon). Nog weer twee jaar later geeft Borgman, met de hulp van Willem Kloos, de gedichtenbundel *Verzen* (1912) uit. Behalve door Kloos wordt het werk van Borgman ook door anderen opgemerkt. Jan Greshoff vraagt Borgman al in 1909 toe te treden tot de redactie van het Vlaamse literaire tijdschrift *Ontwaking*, en wordt Borgman toegelaten als lid van de Vereniging van Letterkundigen. In 1913

¹ In dit artikel wordt veel geciteerd uit de brieven van Johan Borgman aan Frederik van Eeden. Deze brieven zijn terug te vinden in het archief van Van Eeden in de Bijzondere Collecties te Amsterdam (onder plaatsingsnummer OTM: hs. XXIV C 8).

² In december 1909 staat Borgman voor het eerst in *De Nieuwe Gids* met 'Wees stil, hier werkt een kranke in 't avond-dagen'. In mei en augustus 1912 publiceert hij beide keren drie gedichten, die alle in datzelfde jaar in *Verzen* worden opgenomen. In september 1914 verschijnt het korte verhaal 'In de fabrieksbuurt'.

Therapie per post

Een chronologische analyse van de ongepubliceerde correspondentie tussen Frederik van Eeden en Johan Borgman

verschijnt in het weekblad *De Kunst* van de hand van August Heyting (1879-1949) een reeks artikelen over rondelen, waarin Borgman een 'verdiensteliken jongen poëet' wordt genoemd, die het zich 'een eer mag rekenen zelfstandig naar deze vorm gegrepen te hebben'.³ Heyting bedoelt met 'deze vorm' de dertienregelige rondelen in de Orléans-vorm, de dichtvorm die Borgman voornamelijk gebruikt. Heyting durft zelfs te stellen dat er in de jaren dat Borgman dicht een opleving is van het gebruik van het Orléans-rondeel in de Groningse dichterskringen.⁴ In ander werk, *Groninger dichtkunst en Groninger krietiek* (1915), wijdt Heyting zijn eerste hoofdstuk volledig aan Borgman, wiens dichterschap Heyting nog niet groot, maar wel zuiver noemt.⁵⁶

Op zijn vijftienvijftigste woont Borgman nog in Groningen, bij zijn ouders. Hij heeft op literair gebied al heel wat bereikt: hij heeft een prozawerk en een gedichtenbundel uitgegeven en daarnaast al regelmatig met zijn gedichten in diverse literaire tijdschriften gestaan. In die periode zoekt hij contact met Van Eeden.

De geadresseerde: Frederik van Eeden

Frederik van Eeden (1860-1932) is vooral bekend om zijn literaire werk, maar hij had ook interesse in het spiritisme. Over die beide interesses is al veel geschreven⁷ – hier wordt daarom alleen summier ingegaan op Van Eedens spiritistische kant, aangezien dat de kant is waartoe Borgman zich in eerste instantie voelt aangetrokken.

Van Eeden heeft zich altijd al vanuit wetenschappelijk oogpunt geïnteresseerd voor het spiritisme.⁸ Hij studeert medicijnen in Amsterdam en promoveert in 1886. In datzelfde jaar trouwt hij met Martha van Vloten en vestigt hij zich als huisarts in Bussum. Zijn belangstelling ligt dan al meer bij het toen nieuwe vakgebied van de psychotherapie; in augustus 1887 begint hij dan ook samen met de Zeeuwse arts Albert van Renterghem (1845-1939) een praktijk voor de therapeutische hypnose in Amsterdam, waar hij in 1893 alweer uitstapt om zich intensiever te kunnen richten op zijn sociaal-politieke, literaire en filosofische werkzaamheden.⁹ Voor *De Nieuwe Gids* (waar hij ook tot 1893 redacteur is) schrijft hij regelmatig artikelen over hypnose, spiritisme en de daaraan verwante *psychical research*. Zo schrijft hij onder meer 'Het Hypnotisme en de Wonderen' (1887), 'De Psychische Geneeswijze' (1888), 'De Spiritistische Verschijnselen' (1890) en 'Het beginsel der psycho-therapie' (1892). In 1903 wordt hij lid van de Engelse vereniging Society of Psychical Research (SPR), waar hij voordrachten geeft en waarvoor

³ A. Heyting, 'Het Rondeel. De Roos der Lyriek', in: *De Kunst. Een algemeen en artistiek weekblad*, 4 oktober 1913, jg. 6, no. 297, p. 4. Deze reeks van in totaal tien artikelen (gepubliceerd in hetzelfde tijdschrift tussen 1913-1914) worden gebundeld en geeft Heyting zelfstandig uit onder dezelfde titel in 1929.

⁴ A. Heyting, *Het Rondeel. De Roos der Lyriek* (Den Haag, 1929), p. 81.

⁵ A. Heyting, *Groninger dichtkunst en Groninger krietiek* (1915), p. 10.

⁶ Recent is in *Vooys* (jg. 31, no. 1, 2013) een artikel verschenen waarin enkele gedichten van Borgman opnieuw in een literair licht worden gehouden: 'Tussen de kieren van de canon: Johan Borgman' door E. van der Neut.

⁷ Onder meer in 'De parapsychologische achtergrond van F. van Eeden's "De Nachtbruid"' in de *Mededelingen* no. 5 van het Frederik van Eeden-genootschap.

⁸ N. Bulhof, *Freud en Nederland. De interpretatie en invloed van zijn ideeën* (Baarn, 1983), p. 44.

⁹ Bulhof 1983: 77.

Therapie per post

Een chronologische analyse van de ongepubliceerde correspondentie tussen Frederik van Eeden en Johan Borgman

hij artikelen schrijft.¹⁰ In die periode onderhoudt hij intensief contact met mevrouw Thompson, een bekend Engels trance-medium¹¹, die voor hem overleden vrienden weet op te roepen. Die ervaring zet Van Eeden aan het denken over het leven ná de dood, iets waar spiritisten ten diepste van zijn overtuigd. Hij begint een dromenboek bij te houden. Voor een groot deel bestaat dit boek uit zogenoemde 'heldere' of 'lucide'¹² dromen (dromen waarin de dromer zich bewust is van het feit dat hij droomt) waarin Van Eeden meent contact te hebben met dierbaren uit het hiernamaals. Zijn interesse in het spiritisme en de daaraan verwante preoccupatie met de dood, worden nog groter na het overlijden van zijn zoon Paul.¹³

Wanneer Van Eeden de eerste brief van Borgman ontvangt, heeft hij het grootste gedeelte van zijn oeuvre al geschreven. In datzelfde jaar wordt hij redacteur van het tijdschrift *De Groene Amsterdammer*, wat hij tot 1922 zal blijven.

Een therapeutische briefwisseling in 1915

Borgman maakt in het eerste contact met Van Eeden zonder veel omhaal zijn lof over *Paul's ontwaken* en zijn sympathie voor Van Eeden kenbaar. Niet alleen ziet Borgman Van Eeden als een 'spiritualist in den goeden zin', 'een volgeling van Christus in woord [en] daad' en een 'heerlijk idealist', het liefst zou Borgman zelfs naast hem staan in 'den heerlijken strijd naar volmaking'. Hij zou graag veel goeds willen doen voor de mensen, omdat het 'zoo heerlijk is anderen gelukkig te maken'. Maar dit lukt hem niet: telkens als hij 'met groote liefde is vervuld', lijken er volgens Borgman boze krachten op hem in te werken die hem beletten anderen gelukkig te kunnen maken. De radeloosheid die hij hierdoor voelt, laat hem steun zoeken bij Van Eeden, die hij als een vaderfiguur is gaan beschouwen. Hij schrijft:

Toen ik aan Paul dacht, voelde ik U als mijn Vader, mijn geestelijke Vader, die ik zoek met innig verlangen op deze aarde; U zou mij kunnen helpen, omdat U mij zou kunnen begrijpen en ik me tegen over U zou willen uiten met heel m'n hart.

Borgman voelt zich klein en zwak; hij wordt uitgelachen en sentimenteel genoemd. Hij wordt niet begrepen door zijn omgeving, terwijl hij zoveel goede bedoelingen heeft:

Ik kan niet gelukkig zijn, omdat hoog verheven, het ware Geluk ligt en ik dit niet bereiken kan, daar ik telkens uitglijdt [sic] en neerstort in zonde en verderf en dan haat ik me-zelf en ik klim hooger weer, maar niemand houdt vast mijn hand tot redding.

¹⁰ W.H.C. Tenhaeff, *Frederik van Eeden. Een pionier van het parapsychologisch onderzoek*, p. 46. In: *Tijdschrift voor Parapsychologie*, jg. 40, no. 3 en 4, mei-juli 1972, pp. 45-79.

¹¹ Een trance-medium is iemand die zichzelf in trance brengt en daardoor zijn of haar lichaam beschikbaar kan stellen aan overledenen, die dan in contact kunnen komen met het aardse. Dit kan door middel van directe stemmethoden (d.w.z. dat de geest gebruik maakt van de stembanden van het medium), het ouija-bord of automatisch schrift (d.w.z. dat de geest gebruik maakt van de motorische mogelijkheden van het lichaam) of ectoplasma (d.w.z. het materialiseren van de geest).

¹² Tenhaeff 1972: 50. Het begrip 'lucide' is door Van Eeden zelf geïntroduceerd in *A Study of Dreams* (in onder meer: *Proceedings of the Society for Psychical Research*, jg. 26, no. 26, 1913).

¹³ Bulhof 1983: 85.

Therapie per post

Een chronologische analyse van de ongepubliceerde correspondentie tussen Frederik van Eeden en Johan Borgman

Zijn redding hoopt Borgman te vinden bij Van Eeden. Hij kijkt erg tegen de schrijver op en is ervan overtuigd dat Van Eeden hem, in tegenstelling tot anderen, wél zal begrijpen. Hij vraagt Van Eeden of hij hem mag schrijven, ook al zal hij voor Van Eeden (nog) niet veel betekenen. Het enige wat Borgman verlangt, is een goed mens te kunnen zijn en 'iets' voor anderen te kunnen betekenen. Hij verwacht dat hij met Van Eedens steun dit ideaal kan verwezenlijken. Borgman sluit zijn brief af met een hulpkreet: doorgaan met zijn leven zoals het nu is, wil hij niet – maar om het roer om te gooien heeft hij *wel* steun nodig.

Ik ben 25 jaar en ik weet, dat mijn leven een mislukking zal worden als ik doorga als thans en dat ik met wijzen raad iets zou kunnen worden als geestelijk mensch voor anderen. –
Mag ik meer van mijn diepste wezen voor U uiten en is U tot hulp bereid?

Vier jaar later zal Borgman een van de grootste clairvoyant genezerspraktijken hebben, maar daar moet hij op emotioneel gebied nog veel voor doormaken. Met deze brief zet hij een eerste stap naar die ontwikkeling.

Uit Borgmans brief kunnen we opmaken dat Van Eeden omstreeks 15 februari terugschrijft. Hiermee is het contact tussen Borgman en Van Eeden gelegd. Borgman is erg blij met de reactie van Van Eeden, omdat hij daar niet meer op durfde te hopen. Hij verwachtte dat het met zijn brief aan Van Eeden net zo zou gaan als met de brieven die hij schreef aan anderen:

[...] die ik door hun heerlyk idealisme of om andere redenen bewonderde en in wie ik by intuïtie vertrouwen stelde, maar die mij heel zelden een antwoord zonden, en ik gevoelde dan zoo, dat ik eigenlijk ook dwaas handelde door aan zulke hoogstaande menschen te schryven, voor wie ik mogelyk niets kon zyn en die hun tyd nuttiger konden besteden dan met het schryven aan een joggie als ik.

Borgman is Van Eeden dus erg dankbaar om zijn reactie, en schrijft hem na een dag al terug. Van Eedens reactie brengt Borgman weer hoop in zijn leven; de zon is er zelfs weer door gaan schijnen in zijn hart. Van Eeden lijkt Borgman ook echt te willen ondersteunen en geeft in zijn antwoord op Borgman diverse titels van behulpzame geschriften. Borgman beschouwt dit als iets wat hem zou kunnen helpen in zijn strijd 'voor het goede en die [hem] rust kunnen brengen voor [zijn] ziel.' In dezelfde brief benadrukt Borgman nog weer eens zijn bewondering voor Van Eedens idealisme en diens streven naar de totstandkoming van een Europese Statenbond. Borgman geeft aan graag mee te willen werken, en kent zelfs iemand uit de Bond: prof. Heymans¹⁴, met wie hij eerder diverse telepathische proeven heeft afgenomen. Borgman sluit af met de belofte zijn proza- en dichtwerk toe te zenden. Hij is namelijk benieuwd wat Van

¹⁴ Professor Gerard Heymans (1857-1930) was de eerste hoogleraar in de psychologie in Nederland. De leerstoel was gevestigd aan de Rijksuniversiteit Groningen.

Therapie per post

Een chronologische analyse van de ongepubliceerde correspondentie tussen Frederik van Eeden en Johan Borgman

Eeden daarvan zal vinden, omdat hij door anderen na het verschijnen van zijn *Doodsschaduw en lichtlijnen*, dat hem in een soort trance-toestand werd ingegeven, voor gek werd verklaard.

In een PS vermeldt Borgman dat zijn vader erg zwak is en lijdt aan een 'vreselijke ziekte'. Borgman vreest diens sterven en de leegte die hij in huis zal achterlaten. Hij spreekt daarbij over 'vaderliefde'. Hij heeft behoefte aan die liefde, laat hij Van Eeden weten, en onderstreept die opmerking met potlood.

Van Eeden reageert binnen een week: hij stuurt Borgman (zoals gevraagd) zijn portret toe, die daar erg blij mee is. Borgman zet het meteen in zijn kamer, zodat wanneer hij aan het werk is, de aanblik ervan hem tot vrede kan stemmen. Hij was er nog niet aan toegekomen zijn *Doodsschaduw* aan Van Eeden te sturen, wat hij in zijn laatste brief beloofd had te zullen doen, en doet dit alsnog. Hij wil nog steeds gráág weten wat Van Eeden ervan vindt. Behalve *Doodsschaduw* stuurt Borgman ook *Verzen* mee. Hij hoopt dat als Van Eeden hem zal begrijpen, die dat ook aan anderen zal vertellen:

U zult mij er zeker in begrijpen. [in *Doodsschaduw*]

– Ik wou zoo heel graag, dat U dit dan aan de menschen ging vertellen, als U mijn gevoelens had begrepen. Ik weet zeker, dat U mij niet "gek" zult vinden en daar verheug ik me op, één gevoels-mensch te vinden, die mij verstaat, want, ik voel me zoo alleen en wou zoo graag veel, héél veel goeds doen, – maar kan zoo weinig. – Ja, leest U dan mijn werk eens en zegt U het mij, met Uw ideeën er over.

Zonder reactie af te wachten, schrijft Borgman een dag later (26 februari 1915) weer een brief aan Van Eeden, waarin hij eigenlijk alles uit zijn laatste brief herhaalt. Hij benadrukt weer dat hij erg blij is met het portret en hij hoopt dat Van Eeden de werken kan waarderen die hij de dag ervoor heeft meegestuurd met zijn brief. Hij hoopt dat ze Van Eeden 'vreugde mogen brengen en dat [Van Eeden hem] niet "gek" vindt.'

Binnen een week krijgt Borgman een reactie: Van Eeden heeft het werk van Borgman gelezen, en er commentaar op gegeven. Er moet een zucht van verlichting door Borgman zijn gegaan. Van Eeden heeft het kunnen waarderen¹⁵ en 'veel goeds by [z]yn verzen gevonden'. Dit geeft Borgman weer moed voor de komende tijden; hij is van plan om binnenkort wat van zijn 'zuiverste werk' naar Van Eeden op te sturen, ter publicatie in *De Groene Amsterdammer*. Op dat moment is Borgman ook weer in contact met Kloos over het plaatsen van enkele verzen in *De Nieuwe Gids*. Overigens noemt Kloos Borgman al bij zijn voornaam, misschien kan Van Eeden dat nu ook doen?

Willem Kloos noemt me altyd by myn voornaam, dat hoor ik zoo graag van menschen, die my sympathiek zyn, ik wou graag, dat U my ook – Johan – noemde van nu af. – Wilt U dat wel, of vindt U dat kinderachtig van me; ik voel me dan vertrouwelyker tegenover U.

¹⁵ Het is niet duidelijk of Van Eeden zowel het prozawerk *Doodsschaduw* als de dichtbundel *Verzen* heeft gewaardeerd. In de brief van 4 maart 1915 gaat Borgman namelijk alleen maar in op het laatste werk, terwijl hij in zijn voorgaande brieven juist om Van Eedens mening over *Doodsschaduw* vroeg.

Therapie per post

Een chronologische analyse van de ongepubliceerde correspondentie tussen Frederik van Eeden en Johan Borgman

Borgman probeert hier duidelijk de (schriftelijke) afstand tussen hem en Van Eeden te verkleinen. Ook geeft hij aan Van Eeden graag eens een keer te zien en te spreken, als dat tenminste mag.¹⁶ In zijn laatste brieven houdt Borgman Van Eeden ook voortdurend op de hoogte van de gezondheidstoestand van zijn vader. Eind februari vermeldt hij nog dat zijn vader steeds zwakker wordt; begin maart gaat hij niet meer vooruit. Borgman vreest dan ook dat zijn vaders dagen zijn geteld, maar durft daar niet over na te denken. Hij probeert zijn vader op te vrolijken, maar dit kost hem grote moeite. Na de brief waarin Borgman Van Eeden vraagt om hem bij zijn voornaam te noemen, valt het contact tussen de mannen stil. Op 23 september, een half jaar later, brengt hij Van Eeden op de hoogte van het overlijden van zijn vader:¹⁷

Aangezien ik meen, dat U eenigszins belang stelt in mijn leven, meld ik U, dat m'n Vader in den ouderdom van 62 jaar is ontslapen. – Met een lach van verrukking op de lippen en de vaste overtuiging van een nieuw leven, dat hem wachtte, is hij van ons heengegaan. – Nu heb ik geen Vader meer!

Dit is de laatste brief uit 1915. Of dit ook daadwerkelijk het laatste contact uit die periode is geweest, is niet bekend – er is althans niets in de archieven van teruggevonden. Na 1915 is er veel veranderd in het leven van Borgman. Vanaf 1915 verhuist hij van zijn ouderlijk huis in Groningen naar Assen, waar hij een baantje vindt als administrateur van een betonfabriek. In 1917 verhuist hij Assen alweer voor Den Haag, waar hij achtereenvolgens werkt bij de bank Lissa & Kann, de Nederlandse Uitvoer Maatschappij (NUM), het Ministerie van Binnenlandse Zaken en een papiergroothandel. In 1919 verhuist hij naar Amsterdam en begint daar zijn eigen praktijk, eerst als clairvoyant genezer, later noemt hij zichzelf pranisch genezer of natuurgenezer. In deze periode van snel wisselende banen heeft Borgman geen tijd meer om te dichten – uit die periode heeft hij in ieder geval geen publicaties op zijn naam staan. Uit Borgmans correspondentie met Kloos, waarvan van beide kanten meer brieven zijn bewaard gebleven dan van zijn correspondentie met Van Eeden, wordt duidelijk dat Borgman het schrijven van verzen achter zich heeft gelaten (hoewel hij nog wel steeds de intentie heeft om te dichten) – hij heeft het veel te druk met zijn genezerspraktijk, waar hij dagelijks zo'n 60 à 70 patiënten behandelt, afkomstig uit alle delen van de wereld. Hij heeft eindelijk iets gevonden waarmee hij goed kan doen voor de mensheid, zoals hij vier jaar geleden wenste.¹⁸

Een zakelijke briefwisseling in 1919

Het is niet bekend of Van Eeden en Borgman in de tussenliggende jaren nog brieven uitwisselden, of dat in de zomer van 1919 het contact wordt hernieuwd. Eind augustus ontvang Van Eeden weer een brief van Borgman, die eerder een artikel heeft geschreven over de waarde van clairvoyance voor justitie. Borgman

¹⁶ Het is niet bekend of het daadwerkelijk tot een ontmoeting is gekomen.

¹⁷ Het is niet duidelijk of er tussen 4 maart en 23 september 1915 nog regelmatig contact is geweest tussen de beide schrijvers. Uit deze periode zijn in ieder geval geen brieven gevonden.

¹⁸ Gelezen in een brief van Borgman aan Kloos, te vinden in het Nieuwe Gidsarchief in de Koninklijke Bibliotheek (onder plaatsingsnummer 69 E 9, ingekomen brieven 1918, nr. 11a)

Therapie per post

Een chronologische analyse van de ongepubliceerde correspondentie tussen Frederik van Eeden en Johan Borgman

hoopte dat Van Eeden dit artikel in *De Groene Amsterdammer* kon plaatsen, maar het artikel is zoekgeraakt:

Ondanks de misère over het verloren gaan van mijn artikel over “de waarde van clairvoyance voor de Justitie”, drijft een innerlijke stem me toch weder tot U en blijft het contact, dat ik steeds voor U voel als geestelijk wezen, in mij, trekken naar U. – Ook nu weet ik, dat ik tot U moet komen, hoewel de reden me onbekend is.

Borgman koestert nog steeds bewondering voor Van Eeden, maar is niet langer de hulpeloze en onbegrepen jongeling, zoals Borgman het zelf uitdrukte, van vier jaar eerder. Hij schrijft dat zijn genezende gaven zich de laatste tijd hebben ontwikkeld en eindelijk rijp genoeg zijn om anderen mee te kunnen helpen; Borgman vermoedt dat dit een zegen is voor de mensheid. Ook met zijn helderziende gaven heeft hij anderen kunnen helpen: zo heeft hij de overleden man van ene mevrouw Van der Broek weten op te sporen en worden er mensen door zijn handopleggingen succesvol genezen.

Ik ben vol brandend geluk, de morgen draagt glanzend licht, een heerlijke taak wacht mij en naar U word ik getrokken en ik weet niet waarom. –

Mag ik vol vertrouwen op U rekenen bij het streven naar mijn doel? Bij het in praktijk brengen van mijn gaven? Ik weet, dat u belang stelt in deze richting, althans dit moet zoo zijn, anders werd ik niet getrokken naar u.

Borgman voelt zich gelukkig: hij heeft zijn roeping gevonden. Maar hij schrijft Van Eeden niet alleen om te laten weten dat het nu zo goed met hem gaat, hij zou namelijk ook graag een paar aanbevelingen van Van Eeden krijgen. Borgman vindt ‘[z]ijn naam weinig bekend, [z]ijn gaven nog minder’, maar toch zal hij velen kunnen helpen. Hij heeft daarom een korte advertentie geschreven en verzoekt Van Eeden die te plaatsen in *De Groene*.

Een maand later bedankt Borgman Van Eeden voor het ter perse zenden van zijn artikel, dat inmiddels weer boven water is gekomen. Borgman denkt dat er veel reacties op het artikel zullen komen, dus vraagt hij Van Eeden of die doorgestuurd kunnen worden. Borgman blijft hem op de hoogte houden over het onderwerp clairvoyance, omdat hij meent dat Van Eeden ‘een van de weinige hoogstaande mensen’ is die zich voor dat onderwerp interesseren. Hij vertelt dat hij door uitgeverij De Wereldbibliotheek is gevraagd een boek over clairvoyance te schrijven en is benieuwd hoe van Eeden daarover denkt.

Op 22 november 1919 verschijnt dan eindelijk het artikel ‘De waarde van clair-voyance voor de justitie’ in *De Groene*.¹⁹ Borgman schrijft Van Eeden om hem nogmaals te bedanken voor de publicatie. Het doet Borgman goed dat hij in Van Eeden iemand heeft gevonden die zijn helderziende gaven waardeert –

¹⁹ Dit is opmerkelijk: op Borgmans brief van 26 augustus 1919 schreef Van Eeden een dag later de opmerking ‘Artikel ongeschikt’. Blijkbaar heeft Van Eeden zich later bedacht.

Therapie per post

Een chronologische analyse van de ongepubliceerde correspondentie tussen Frederik van Eeden en Johan Borgman

hij wil daarom ook graag contact houden en zijn ontdekkingen op het gebied van clairvoyance bespreken. Borgman besluit zijn brief met een verzoek: 'Mochten er onder Uw kennissen [zijn] die wenschen behandeld te worden, dan ben ik daartoe gaarne bereid.'

Dit is het laatste contact dat tussen Borgman en Van Eeden is teruggevonden. De verschillen tussen de brieven uit 1915 en 1919 zijn groot. Borgman heeft zijn emotionele en instabiele bestaan achter zich gelaten; waar hij in 1915 nog naar geestelijke steun en therapeutische hulp op zoek is, zoekt hij nu praktische hulp en zakelijke advies. De relatie tussen Borgman en Van Eeden is nu een relatie van gelijken: ze delen dezelfde interesses en Borgman heeft nu een bloeiende praktijk zoals Van Eeden in de jaren '80 van de negentiende eeuw ook had.

Het contact tussen Borgman en Van Eeden zal nadien waarschijnlijk zijn verwaterd, maar wanneer dat was is niet meer te achterhalen. Wel geven de brieven een mooi beeld van de rol die Van Eeden voor anderen, in dit geval voor Borgman, heeft kunnen vervullen. Door Van Eeden heeft Borgman de kans gehad zich te ontwikkelen tot natuurgenezer, later zelfs een van de grootste van Nederland. Na 1919 begon hij ook met schilderen. Hij schilderde hoofdzakelijk zeegezichten, die volgens hem (maar ook volgens anderen) geladen zijn met psychische energie.²⁰ Het schrijven van gedichten heeft Borgman altijd nog weer op willen pakken, maar hij heeft door zijn drukke bestaan als natuurgenezer en uiteindelijk als kunstschilder nooit meer gedichten gepubliceerd.

* *Matti Gortemaker MA (1987) studeerde Nederlandse taal en cultuur aan de Universiteit Utrecht.*

²⁰ Meer over Borgman als kunstschilder is te lezen in E. Dieltjes, 'Johan Borgman (1889-1976): metafysische zeestemmingen van een gepassioneerde schilder', in: *Prana*, no. 178, april/mei 2010, pp. 26-41.